

Zimbardov eksperiment, njegov doprinos, te etičke dileme

Prekrat, Marta

Undergraduate thesis / Završni rad

2009

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:158075>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij psihologije

Marta Prekrat

Zimbardov eksperiment, njegov doprinos, te etičke dileme

Završni rad

Mentor (prof. dr. sc. Marina Ajduković)

Osijek, 2009.

Sažetak

Philip Zimbardo je na Sveučilištu u Stanfordu odlučio ispitati koliko je stabilna granica između dobra i zla. Preko oglasa u novinama pozvao je studente na sudjelovanje u eksperimentu. Od preko 70, koliko ih se na oglas javilo, odabrao je 24 psihički zdrava, inteligentna mladića, podijelio ih po slučaju na zatvorenike i stražare. Zajedno sa suradnicima preuredio je podrum Stanfordskog Sveučilišta i stavio ispitanike u improvizirani zatvor u kojem su trebali ostati dva tjedna. Stvoreni su uvjeti za razvoj anonimnosti i podjele odgovornosti. Sudionici su vrlo brzo bili deindividualizirani, a time i podložni agresiji i sadizmu. Zbog prevelike količine nasilja stražara nad zatvorenicima, eksperiment je prekinut nakon šest dana. Još i danas postoje podjeljeni stavovi o etičnosti ovoga eksperimenta.

Ključne riječi: deindividuacija, utjecaj uloga, Lucifer efekt, etičke dileme

Kazalo:

UVOD.....	3
1. STANFORDSKI ZATVORSKI EKSPERIMENT.....	3
1.1. Uvod.....	3
1.2. Pripreme.....	3
1.3. Dolazak zatvorenika.....	4
1.4. Stražari.....	5
1.5. Pobuna.....	7
1.6. Pritužbe.....	8
1.7. Plan masovnog bijega.....	9
1.8. Završetak eksperimenta.....	9
2. DOPRINOS EKSPERIMENTA U STANFORDSKOM ZATVORU.....	12
2.1. Deindividuacija.....	12
2.1.1. Deindividuacija prije Zimbarda.....	13
2.1.2. Deindividuacija u Stanfordskom zatvorskom eksperimentu.....	14
2.1.3. Primjeri deindividuacije u stvarnom životu.....	14
2.2. Utjecaj uloga.....	14
2.3. Lucifer efekt.....	15
3. ETIČKE DILEME.....	16
3.1. Obaviješteni pristanak.....	16
3.2. Obmana.....	17
3.3. Posteksperimentalni intervju.....	17
3.4. Pravo odustanka.....	18
3.5. Zaštita sudionika.....	18
4. ZAKLJUČAK.....	19

UVOD

Philip Zimbardo uvijek se pitao gdje je granica između dobra i zla. Većina ljudi misli je ona fiksna i neporozna, te da su oni naravno na strani dobra, a drugi na strani zla. Zimbardo je bio uvjeren da se ta granica može pomaknuti, te da je dobre ljude moguće navesti da prijeđu tu granicu. Iz tog razloga je proveo svoj poznati, po mnogima ozloglašeni, eksperiment u Stanfordskom zatvoru.

Saznanja do kojih je došao uzdrimala su javnost. U samo šest dana pod utjecajem uloge koju misle da trebaju igrati, pripadnici srednje klase, bijelci, iznadprosječne inteligencije i emocionalno stabilni mladići preobrazili su se u agresivne sadističke stražare s jedne strane i tjeskobne zatvorenike s druge strane.

1. STANFORDSKI ZATVORSKI EKSPERIMENT

1.1. Uvod

Mirnog nedjeljnog jutra u kolovozu u mjestu Palo Alto policija je uhitila grupu studenata kao dio masovnog uhićenja pod optužbom da su počinili oružanu pljačku i provalu. Sumnjivci su zatečeni kod kuće, optuženi, pročitana su im prava, te su morali stajati uz policijski auto raširenih ruku i nogu dok su pretraživani i naposljetku su im stavljene lisičine na ruke. Događaj je praćen iznenađenim i znatiželjnim pogledima susjeda.

Sumnjivci su tada uvedeni na stražnje sjedište policijskog auta i odveženi u policijsku postaju uz zvuke sirene. Kada je auto došao do postaje, sumnjivac je uveden unutra, sastavljen je zapisnik, ponovno su mu pročitana prava, uzeti su mu otisci prstiju, te je napravljena potpuna identifikacija. Sumnjivac je potom odveden u ćeliju gdje je ostavljen zavezanih očiju kako bi se pitao što je učinio.

1.2. Pripreme

Ono što su osumnjičenici učinili bio je odaziv na oglas u lokalnim novinama kojim su traženi volonteri za sudjelovanje u psihologijskom istraživanju efekata zatvorskog života. Cilj je bio vidjeti promjene u ponašanju onih koji su postali čuvari i onih koji su postali zatvorenici.

Kako bi to ispitao, Zimbardo (1971) je odlučio simulirati zatvorsko okruženje i pažljivo bilježiti efekte koje institucija ima na ponašanje svih koji su se nalazili među zidovima.

Više od 70 osoba javilo se na oglas i svi su podvrgnuti dijagnostičkom intervjuu i testovima ličnosti kako bi eliminirali kandidate s psihološkim problemima, invaliditetom ili povijesti kriminalnih radnji ili korištenja droge. Na kraju je ostalo 24 studenta koji su htjeli zaraditi 15 dolara dnevno za sudjelovanje u istraživanju. Bila je to grupa zdravih, inteligentnih muškaraca iz srednje klase. Podjeljeni su nasumično u dvije grupe bacanjem novčića. Jedna grupa postali su zatvorenici, a druga stražari.

Važno je zapamtiti da na početku eksperimenta nije bilo razlike u inteligenciji ili mentalnom zdravlju studenata koji su bili čuvari i koji su bili zatvorenici.

Kako bi što vjernije napravili zatvorski ugođaj, pozvani suiskusni savjetnici. Na prvom mjestu među njima bio je bivši zatvorenik koji je iza rešetaka proveo gotovo 17 godina. On je pomogao eksperimentatorima u shvaćanju kako je biti zatvorenik, te ih upoznao s mnogim drugim bivšim osuđenima i zatvorskim osobljem.

Stanfordski zatvor konstruiran je tako da su daskama zablokirani krajevi hodnika u podrumu zgrade Stanfordskog odsjeka za psihologiju. Taj hodnik je predstavljao dvorište i jedino vanjsko mjesto po kojem su zatvorenici smjeli prošetati, jesti ili vježbati. Na zahod su išli dalje niz hodnik (tada su imali povez preko očiju kako ne bi znali kojim putem se izlazi iz zatvora).

Ćelije su bile napravljene tako da su skinuta vrata s nekih laboratorija, te su zamjenjena posebno napravljenim vratima s čeličnim rešetkama i brojevima ćelija. Na jednom kraju hodnika bio je mali otvor su mogli biti snimani i bilježeni događaji u zatvoru, a sustav interfona omogućavao je potajno prisluškivanje ćelija kako bi pratili o čemu zatvorenici raspravljaju. Nije bilo prozora ni satova kako se ne bi moglo procijeniti proticanje vremena što je kasnije rezultiralo iskustvima vremenske dezorijentacije.

Na strani hodnika nasuprot ćelijama nalazio se mali ormar koji je postao samica. Bio je mračan, ograničavao je slobodu kretanja, širok i dubok otprilike 60 centimetara, ali dovoljno visok kako bi se u njemu moglo stajati.

1.3. Dolazak zatvorenika

Još uvijek u stanju blagog šoka izazvanim iznadanom uhićenjem zatvorenici su s povezom preko očiju prevezeni u "Stanfordski okružni zatvor". Dovedeni su pojedinačno i upoznati s upraviteljem koji im je prenio ozbiljnost njihova prekršaja i dao do znanja kako je njihov novi status - status zatvorenika.

Svi zatvorenici su degradirani pretraživanjem, skidanjem odjeće, te zaprašivanjem praškom protim ušiju. Proces degradacije osmišljen je djelomično kako bi zatvorenici bili

poniženi, a djelomično kako bi doista bili sigurni da ne unose klice ili uši u zatvor. Zatim su zatvorenici dobili uniforme. Uniforma je izgledala kao haljina, odnosno kuta, koju su zatvorenici nosili cijelo vrijeme bez donjeg rublja. Na uniformi se s prednje i stražnje strane nalazio identifikacijski broj, a oko desnog gležnja svakog zatvorenika bio je lanac s lokotom koji su zatvorenici nosili cijelo vrijeme. Na nogama su nosili gumene sandale, a svaki zatvorenik je kosu prekrrio kapom koja je bila napravljena od ženskih najlonki.

Ono što su pokušali postići bila je funkcionalna simulacija zatvora, a ne doslovno zatvor. Pravi muški zatvorenici ne nose haljine, ali se osjećaju poniženo i demaskulinizirano. Njihov cilj je bio napraviti sličan efekt brzo na način da stave muškarce u haljine bez donjeg rublja. Doista, čim su odjenuli uniforme, neki od sudionika u eksperimentu počeli su hodati i sjediti drugačije. Lanac oko gležnja, koji je također neuobičajen u zatvorima, korišten je kako bi zatvorenike podsjetio na težinu njihove situacije. Čak i kada su spavali zatvorenici nisu mogli pobjeći od osjećaja potlačenosti i ugnjetavanja. Naime, kada bi se zatvorenik u snu okrenuo lanac bi ga udario u nogu i podsjetio ga da je još u zatvoru.

Upotreba identifikacijskog broja bio je način da se zatvorenici osjećaju anonimno. Svakog zatvorenika zvalo se isključivo identifikacijskim brojem i mogao je identificirati sebe i obraćati se drugima jedino brojem.

Kapa na glavi bila je zamjena za brijanje glava zatvorenika. Brijanje glave, koje se prakticira u većini zatvora, te u vojsci, namjenjeno je kako bi se smanjila individualnost pojedinca pošto neki ljudi individualnost izražavaju kroz frizuru ili dužinu kose.

Slika 1. Zatvorenici u Stanfordskom zatvoru

Na slici je vidljiv izgled zatvorenika; uniforme s identifikacijskim brojem i kape na glavama.

Izvor: The Stanford Prison Experiment prema Zimbardo, 1971.

1.4. Stražari

Stražari nisu imali poseban trening kako bi ih se uputilo kako da se ponašaju kao stražari. Umjesto toga, bili su slobodni da učine što god su smatrali potrebnim kako bi održali zakon i red u zatvoru, te kako bi zadržali autoritet nad zatvorenicima.

Čuvari su izmislili skupinu pravila koja su provodili pod nadzorom upravitelja Davida Jaffe, studenta na Stanfordskom sveučilištu. Upozoreni su na potencijalne opasnosti koje posao stražara nosi sa sobom.

Kao i pravi zatvorenici, Zimbardovi zatvorenici su očekivali uznemiravanje, kršenje privatnosti i drugih ljudskih prava, te neadekvatnu prehranu. Sve se to nalazilo u obrascu za obaviješteni pristanak koji su potpisali kada su se prijavljivali za sudjelovanje u istraživanju. Svi stražari bili su odjeveni u identične zelenosmeđe uniforme, oko vrata su imali zviždaljku, te su nosili pendreke i sunčane naočale. Sunčane naočale pomagale su u očuvanju anonimnosti jer im se iz očiju nisu mogle isčitavati emocije.

Slika 2. Stražari u Stanfordskom zatvoru

Stražar u uniformi sa sunčanim naočalama, zviždaljkom i pendrekom.

Izvor: The Stanford Prison Experiment prema Zimbardo, 1971.

U početku je u zatvoru bilo devet stražara i devet zatvorenika. Tri stražara radila su u jednoj od tri osmosatne smjene, a u tri ćelije su cijelo vrijeme bila po tri zatvorenika. Ostali od 24 sudionika bili su na čekanju da ih se pozove ukoliko budu potrebni. Ćelije su bile tako male da su u njih jedva stala tri poljska kreveta.

U 2:30 zatvorenici su po prvi put probuđeni zviždaljkama kako bi bili prebrojani. Prebrojavanje je služilo kako bi zatvorenike upoznali s njihovim brojevima (prebrojavanji su nekoliko puta u smjeni, često noću) i kako bi čuvari vježbali kontrolu nad zatvorenicima. U početku ni zatvorenici ni stražari nisu bili uživljeni u uloge. Zatvorenici nisu ozbiljno shvaćali prebrojavanje, a stražari nisu znali kako da se nametnu kao autoritet zatvorenicima. Sklekovi su bili česta kazna koju su zadavali stražari kada su zatvorenici kršili pravila ili se neprikladno ponašali prema stražarima ili instituciji. Eksperimentatori su u početku mislili kako sklekovi nisu primjerena kazna za zatvor jer je djetinjasta i blaga. No, kasnije su saznali da je to oblik kazne koji je često korišten u nacističkim koncentracijskim logorima.

1.5.Pobuna

Prvi dan je prošao bez incidenata pa su eksperimentatori bili iznenađeni i potpuno nepripremljeni za pobunu koja je izbila u jutro drugog dana. Zatvorenici su skinuli kape s glave, pokidali brojeve s kuta i zablokirali vrata ćelija krevetima. Stražari su bili ljuti i frustrirani jer su im se zatvorenici počeli rugati i psovati. Jutarnja smjena stražara koji su zatekli pobunu bili su ljuti na stražare iz noćne smjene jer su smatrali da su bili preblagi prema zatvorenicima. Stražari su morali sami riješiti pobunu.

U početku su inzistirali da se pozove pojačanje. Tri stražara koja su bila na čekanju i trojica iz noćne smjene ostali su dobrovoljno na dužnosti i odlučili na silu uzvratiti silom. Zatvorenike su pošpricali aparatom za gašenje požara. Zatim su provalili u ćelije, skinuli zatvorenike, izvadili krevete i vođe pobune stavili u samicu, te općenito počeli uznemiravati i zastrašivati zatvorenike.

Pobuna je bilo privremeno slomljena, ali su stražari sada imali novi problem. Naravno, devet stražara s palicama moglo je ugasiti pobunu devet zatvorenika, ali nije bilo moguće stalno imati devet stražara na dužnosti. Jedan od stražara predložio je da koriste psihološke taktike umjesto fizičkih. Psihološka taktika bila je postavljanje ćelije s privilegijama. Jedna od tri ćelije bila je određena da bude ćelija s privilegijama. Najmanje tri zatvorenika koja su bila uključena u pobunu dobila su posebne privilegije. Vraćene su im uniforme, kreveti i bilo im je dopušteno da peru zube. Ostali nisu imali te mogućnosti. Privilegirani zatvorenici su dobili posebnu hranu koju su jeli u prisustvu zatvorenika koji su izgubili privilegiju da jedu. Cilj je bio uništiti solidarnost među zatvorenicima.

Nakon pola dana takvog tretmana stražari su nekim privilegiranim zatvorenicima oduzeli privilegije dajući ih drugima, dotad nepriviligiranim zatvorenicima, što je potpuno zbunilo sve zatvorenike. Neki zatvorenici koji su bili vođe pobune sada su mislili da su

zatvorenici iz povlaštenih ćelija doušnici, i iznenada su postali nepovjerljivi jedni prema drugima.

Pobuna zatvorenika odigrala je važnu ulogu u stvaranju veće solidarnosti među stražarima. Odjednom to više nije bio eksperiment, ni jednostavna simulacija. Umjesto toga, stražari su zatvorenike vidjeli kao izazivače nereda koji bi im zaista mogli nauditi. Kao odgovor na tu prijetnju stražari su pooštrili kontrolu, nadzor i agresiju prema zatvorenicima.

Svaki aspekt ponašanja zatvorenika pao je pod apsolutnu i proizvoljnu kontrolu stražara. Čak i odlazak na zahod postaje povlastica koju stražar može dati ili oduzeti ovisno o raspoloženju. Nakon 22 sata navečer zatvorenici su često bili prisiljeni obavljati nuždu u kantu koja je za to bila ostavljena u ćeliji. Ponekad stražari ne bi dopustili zatvorenicima da prazne kante pa se zatvorom uskoro počeo širiti smrad urina i fecesa povećavajući poniženje i smanjujući kvalitetu okoliša. Stražari su posebno okrutni bili prema Zatvoreniku 5401. On je bio pušač, a oni su kontrolirali njega regulirajući mu prilike za pušenje.

1.6.Pritužbe

Nakon manje od 36 sati od početka eksperimenta Zatvorenik 8612 počeo je pokazivati znakove akutnog stresa - neorganizirano mišljenje, nekontroliran plač i bijes.

Kada je stručni suradnik razgovarao sa Zatvorenikom 8612 zadirkivao ga je da je slab i da bi takvo zlostavljanje mogao očekivati od pravih stražara i zatvorenika. Zatvorenik 8612 je tada dobio i ponudu da postane doušnik u zamjenu za nezlostavljanje od strane stražara o kojoj je rekao razmisliti.

Tijekom sljedećeg prebrojavanja Zatvorenik 8612 je drugim zatvorenicima rekao da ne može otići ni odustati što je pojačalo njihov osjećaj da su stvarno u zatvoru. Zatim je Zatvorenik 8612 počeo vrištati i psovati, činio se van kontrole. Bilo je potrebno dosta vremena da eksperimentatori budu uvjereni da on doista pati i da ga moraju pustiti.

Sljedećeg dana organizirane su posjete za roditelje i prijatelje. Eksperimentatori su bili zabrinuti da će roditelji, kada vide stanje svojih sinova, inzistirati da ih se pusti kući. Stoga su odlučili manipulirati posjetiteljima i zatvorenicima pokušavajući ih uvjeriti da je zatvor ugodan. Oprali su i obrijali zatvorenike, rekli im da očiste ćelije, dali im obilnu večeru, pustili su glazbu preko interfona, čak su doveli i atraktivnu studenticu koja je dočekivala posjetitelje na registracijskom pultu.

Kada je došlo desetak dobro raspoloženih posjetitelja situacija je izgledala kao novo, zabavno iskustvo i tako je i njihovo ponašanje stavljeno pod kontrolu. Posjetitelji su se morali registrirati, a jednog zatvorenika mogle su posjetiti samo dvije osobe, na deset minuta i pod

nadzorom stražara. Roditelji su se žalili na pravila, ali su se ponašali u skladu s njima. Tako su i oni postali dio zatvorske drame.

1.7. Plan masovnog bijega

Sljedeći veliki događaj bile su glasine o masovnom bijegu zatvorenika. Jedan od stražara čuo je zatvorenike kako pričaju da će pobjeći nakon sljedećih posjeta. Pričalo se da će Zatvorenik 8612, koji je pušten iz zatvora noć prije, okupiti prijatelje, provaliti u zatvor i osloboditi zatvorenike.

Eksperimentatori su se zabrinuli za sigurnost zatvora, te su sazvali sastanak s upraviteljem i glavnim namjesnicima kako bi skovali plan da spriječe bijeg zatvorenika. Odlučili su staviti doušnika u ćeliju u kojoj je bio Zatvorenik 8612, a doušnikov je zadatak bio saznati detalje o planu bijega. Tada je sam Zimbardo otišao u policijsku postaju u Palo Alto i pitao narednika da li je moguće da zatvorenike premjeste u njihov stari zatvor. Njegov zahtjev je odbijen jer policijsko osiguranje ne bi pokrilo preseljenje zatvorenika u zatvor. Zimbardo je ostao zgrožen i ljut zbog nedostatka suradnje između odgojnih ustanova.

Tada je formiran drugi plan. Plan je bio demontirati zatvor nakon što posjetitelji odu, pozvati više stražara, lancima zavezati zatvorenike zajedno, staviti im vrećice preko glave i premjestiti ih u ostavu na petom katu dok ne prođe provala u zatvor. Kada bi urotnici došli, Zimbardo bi sjedio u podrumu sam. Rekao bi im da je eksperiment završio i da su njihovi prijatelji poslani kući, te da nemaju koga osloboditi. Nakon što bi urotnici otišli, zatvorenici bi bili vraćeni u zatvor, a sigurnost zatvora bi bila povećana. Čak su razmišljali i o tome da namame Zatvorenika 8612, te da ga ponovno zatvore jer se pretvarao da bi ga pustili iz zatvora.

Ispostavilo se da su glasine o bijegu iz zatvora bile samo glasine. Eksperimentatori su cijeli dan proveli smišljajući kako spriječiti bijeg, za pomoć su molili policiju, preselili su zatvorenike, rastavili skoro cijeli zatvor, a najmanje vremena su proveli prikupljajući podatke. Frustrirani zbog svog posla koji su obavili uzalud odlučili su kazniti nekoga.

Stražari su primjetno više uznemiravali zatvorenike, više su ih ponižavali, tjerali su ih da opetovano peru WC školjke golim rukama. Zatvorenici su morali raditi sklekove i sve što god je stražarima palo na pamet, a prebrojavanja su trajala i po nekoliko sati.

1.8. Završetak eksperimenta

U ovom trenutku u eksperimentu pozvan je katolički svećenik koji je bio kapelan u zatvoru kako bi procjenio stanje u Stanfordskom zatvoru. Svećenik je razgovarao sa svakim

zatvorenikom posebno, polovina ih se predstavila brojem, a ne imenom. Nakon razgovora svećenik je pitao zatvorenike zašto su u zatvoru, na što nisu znali odgovor i bili su zbunjeni. Tada im rekao da jedino uz pomoć odvjetnika mogu izaći iz zatvora, te im ponudio da savjetuje njihovim roditeljima da potraže pravnu pomoć. Neki od zatvorenika su prihvatili svećenikovu ponudu.

Svećenik je dodatno zamaglio granicu između igranja uloga i stvarnosti. U svakodnevnom životu ovaj je čovjek bio pravi svećenik, ali naučio se ponašati na stereotipan način pa je nalikovao više na filmsku verziju svećenika nego na pravog svećenika. Time je povećao osjećaj nesigurnosti svih sudionika u eksperimentu o tome gdje uloga završava i gdje počinje njihov vlastiti identitet.

Jedini zatvorenik koji nije htio razgovarati sa svećenikom bio je Zatvorenik 819 kojemu je bilo loše, nije htio jesti, te je radije htio vidjeti liječnika nego svećenika. Na kraju je ipak izašao iz ćelije na razgovor, ali tijekom razgovora se psihički slomio i počeo histerično plakati. Nakon toga su mu skinuli lanac s gležnja i kapu s glave, te ga poslali u prostoriju u blizini zatvorskog dvorišta. Rečeno mu je da će dobiti hranu, a potom vidjeti liječnika. Za to vrijeme jedan od stražara postrojio je druge zatvorenike i zapovijedao mi da govore: "Zatvorenik 819 je loš zatvorenik. Zbog toga što je Zatvorenik 819 učinio, ćelija mi je u neredu.". Jednoglasno i glasno su ponavljali ovu izjavu desetak puta. Čim je Zimbardo shvatio da Zatvorenik 819 može čuti skandiranje, potrčao je u sobu gdje je zatvorenika ostavio i našao ga kako nekontrolirano jeca dok se u pozadini čulo kako njegovi kolege skandiraju kako je on loš. Zimbardo mu je zatim predložio da odu. Zatvorenik 819 je kroz suze rekao kako ne može otići dok ima oznaku lošeg zatvorenika. Iako mu je bilo loše, htio se vratiti i dokazati kako nije loš. Tada mu se Zimbardo predstavio pravim imenom, podsjetio ga da je psiholog, a ne domar, kako on nije Zatvorenik 819 već student, te da se ne nalaze u pravom zatvoru i da su samo sudionici u eksperimentu. Izenada je prestao plakati i odgovorio: "U redu, idemo."

Sutradan su sve zatvorenike koji su mislili da imaju osnove da budu uvjetno pušteni zavezali lancima zajedno, te ih individualno dovodili pred upravni odbor. Odbor je bio sastavljen uglavnom od ljudi koji nisu bili poznati zatvorenicima.

Dogodilo se nekoliko nevjerojatnih stvari. Prvo, kada su upitani da li bi se odrekli novca koji su do tada zaradili kako bi bili pomilovani, većina je rekla da bi. Također, kada im je na kraju saslušanja rečeno da se vrate u ćelije dok odbor razmotri njihov zahtjev za pomilovanjem, svi su poslušali iako su izaći iz zatvora mogli tako da jednostavno napuste eksperiment. No, njihov osjećaj realnosti je bio pomaknut, osjećali su se nemoćno da se odupru, oni zatvor više nisu percipirali kao eksperiment, a u 'psihološkom' zatvoru samo je

odbor mogao dati pomilovanje. Tijekom rasprave dogodila se i neočekivana metamorfoza zatvorskog savjetnika koji je usvojio ulogu vođe odbora. On je postao najomraženiji član odbora, toliko da se osjećao loše kada je na kraju shvatio tko je postao - vlastiti mučitelj koji je prethodno odbio njegov godišnji zahtjev za uvjetnu 16 puta kada je on bio zatvorenik.

Petoga dana, novi odnos se pojavio između stražara i zatvorenika. Stražarima je bilo lakše obavljati njihov posao.

Postojale su tri vrste stražara. Prvi su bili strogi, ali pošteni stražari koji su se pridržavali zatvorskih pravila. Drugi su bili "dobri dečki" koji nikada nisu kažnjavali zatvorenike. I konačno, trećina stražara bili su neprijateljski raspoloženi, te su bili proizvoljni i inventivni u načinima ponižavanja zatvorenika. Ovi stražari su uživali u moći koju su posjedovali, iako ni jedno od preliminarnih testova ličnosti nije moglo predvidjeti takvo ponašanje. Zatvorenici su čak dali nadimak "John Wayne" najbrutalnijem stražaru u eksperimentu.

Zatvorenici su se nosili sa svojim osjećajima frustracije i nemoći na različite načine. Isprva, neki zatvorenici su se pobunili ili borili sa stražarima. Četiri zatvorenika doživjela su emocionalni slom i tako pobjegla iz situacije. Jedan zatvorenik razvio je psihosomatski osip po cijelom tijelu kada je čuo da je njegov zahtjev za uvjetnom kaznom odbijen. Drugi su se sa situacijom pokušali nositi tako što su bili dobri zatvorenici, radeći sve što su stražari željeli.

Do kraja eksperimenta, zatvorenici su se dezintegrirali, i kao grupa i kao pojedinci. Više nije bilo jedinstva, samo hrpa izoliranih pojedinaca, poput ratnih zarobljenika ili mentalnih bolesnika. Stražari su preuzeli potpunu kontrolu u zatvoru, te su od zatvorenika tražili slijepu poslušnost.

Viđen je i posljednji čin pobune. Zatvorenik 416 je nedavno primljen od onih zatvorenika koji su bili na čekanju. Za razliku od drugih zatvorenika koji su iskusili postupno povećavanje uznemiravanja, ovaj zatvorenik je stigao u zatvor kada je uznemiravanje bilo u punom zamahu. "Stari zatvorenici" su mu rekli da je odustajanje nemoguće i da je to pravi zatvor. Zatvorenik 416 počeo je štrajk glađu kako bi bio oslobođen. Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja uvjeravanja Zatvorenika 416 da jede, stražari su ga zatvorili u samicu na tri sata, iako je njihovo pravilo bilo da je jedan sat u samici limit. Čak i nakon toga, Zatvorenik 416 je odbio hranu. U ovom trenutku, umjesto da ga smatraju junakom, drugi zatvorenici su ga vidjeli kao problematičnog. Glavni stražar to je iskoristio dajući zatvorenicima izbor: odreći se svojih deka za Zatvorenika 416 ili ga ostaviti cijelu noć u samici. Većina je izabrala zadržati svoje deke i ostaviti Zatvorenika 416 u samici (eksperimentatori su na to reagirali kasnije vrativši Zatvorenika 416 u ćeliju).

Pete noći neki roditelji su posjetili Zimbarda kako bi ga zamolili da se obrati odvjetniku. Rekli su da ih je zvao svećenik i savjetovao im da nađu odvjetnika ili javnog branitelja kako bi izbacili sina iz zatvora. Zimbardo je zvao odvjetnika i on je drugi dan doista došao, iako je i on znao da je to samo eksperiment.

U tom trenutku bilo je jasno da se eksperiment mora prekinuti. Bila je to situacija u kojoj su se zatvorenici ponašali patološki, a neki stražari sadistički. Čak su se i "dobri" stražari osjećali nemoćnim da interveniraju, a nitko od stražara nije napustio eksperiment. Doista, ni jedan stražar nije kasnio, javio da je bolestan, izašao prije završetka smjene ili tražio da mu se plati prekovremeni rad.

Zimbardo je eksperiment odlučio prekinuti ranije iz dva razloga. Prvi je bio pornografsko ponižavanje i zlostavljanje zatvorenika po noći kada eksperimentatora nije bilo i kada su stražari mislili da nitko ne vidi. Kako je u hodniku bila postavljena kamera koja je snimala događanja u zatvoru, eksperimentatori su ipak imali saznanje da stražari zlostavljaju i ponižavaju zatvorenike noću. Drugi razlog je bila Christina Maslach koja se suprotstavila eksperimentu sumnjajući u njegovu moralnost.

Tako je nakon šest dana prekinut eksperiment koji je trebao trajati dva tjedna. Zadnjeg dana održan je niz susreta, prvo sa svim stražarima, zatim sa svim zatvorenicima (uključujući i one koji su pušteni ranije), te konačno sa zatvorenicima, stražarima i osobljem zajedno. To je učinjeno kako bi svačiji osjećaji izašli na vidjelo, kako bi svi podijelili svoja iskustva. Također, to se koristilo kao moralna reedukacija tako što su raspravljali o konfliktima koje je ta situacija i ponašanje pojedinaca nametnulo. Razmotrili su moralne alternative koje su mogle biti korištene kako bi se bolje ponašali u stvarnim situacijama, izbjegavajući ili protiveći se situacijama koje bi obične pojedince preobrazili u počinitelje ili žrtve zla.

Eksperiment je prekinut 20. kolovoza 1971. godine.

(<http://www.prisonexp.org/psychology/1>)

2. DOPRINOS EKSPERIMENTA U STANFORDSKOM ZATVORU

2.1. Deindividuacija

Deindividuacija je stanje smanjenog i promjenjenog doživljaja ličnosti i svijesti o sebi kao pojedincu, u socijalnoj, grupnoj situaciji. Posljedice takvog stanja je odstupanje od društvenih normi, i pojava krajnjih oblika ponašanja (vandalizam, nasilje) koja nisu svojstvena osobi kao pojedincu, nisu u skladu s prethodno internaliziranim normama i obično

su inhibirana. Brojni su uvjeti koji pogoduju pojavi deindividuiranja. Prisutnost drugih ljudi dovodi do povišene razine uzbuđenja, što zajedno s osjećajem anonimnosti, skrivenosti i uronjenosti u masu, te doživljajem difuzije odgovornosti slabi inhibiciju društveno nepoželjnog ponašanja. Ono što radi većina postaje grupna norma, a tada ponašanje nije poticano iznutra, osobnom motivacijom i ne ovisi o osobnom izboru i odluci, nego je izazvano postojećim vanjskim okolnostima, zahtjevima situacije (Petz, 2005).

Zimbardov (2004; prema Miller, 2004) model dopunjava uvjete potrebne da dobri ljudi čine loša djela. Ljudi obično kontroliraju svoje ponašanje tako da ono bude socijalno poželjno i osobno prihvatljivo. Promjena s dobrog ponašanja na loše može se postići tako da se blokiraju ili minimaliziraju kontrolni procesi. Time se obustavlja savjest, samosvijest, osjećaj osobne odgovornosti, obaveze, odgovornosti, moralnosti, te analiza troška i dobiti neke akcije. Dvije su strategije kako bi se to postiglo. Prva je smanjiti znakove društvene odgovornosti počinitelja, a druga je smanjiti samoevaluaciju počinitelja. Prva strategija eliminira brigu za socijalnu evaluaciju i socijalno odobravanje tako što počinitelju pruža anonimnost i širi odgovornost na druge koji se nalaze u situaciji (difuzija odgovornosti). Druga strategija zaustavlja samonadzor oslanjajući se na taktike koje mjenjaju stanje svijesti (pomoću droge, snažnih pobuđujućih emocija, stvarajući jaku orijentaciju na sadašnjost u kojoj nema brige za prošlost ili budućnost) i projiciraju odgovornost sa sebe na druge.

2.1.1. *Deindividuiranje prije Zimbarda*

Festinger je bio prvi koji je ispitivao deindividuiranje 1952. godine. On je smatrao da je glavna prednost deindividuiranja anonimnost. Također je uključio smanjenje javne samosvijesti i samoevaluacije kao glavni doprinos deindividuiranju. 1965. godine Singer je proveo kontrolno istraživanje neinhibiranog i agresivnog ponašanja u vizualno anonimnim situacijama, te je utvrdio da su u tim situacijama ljudi bili nasilniji i agresivniji i to je pripisao deindividuiranju. 1970. godine Zimbardo je iznio svoj model deindividuiranja koji je temeljio na studijama napravljenim po uzoru na eksperiment Stanleya Milgrama. Deindividuiranje je nastala kroz niz ulaznih varijabli (anonimnost, podjeljena odgovornost, te veličina grupe) i dovela do niza intervenirajućih psiholoških promjena (gubitak identiteta, smanjena briga za socijalnu evaluaciju) koje su rezultirale impulzivnim i regresivnim ponašanjem koje nije pod utjecajem uobičajene socijalne i osobne kontrole.

(<http://en.wikipedia.org/wiki/Deindividuation>)

2.1.2. *Deindividuacija u Stanfordskom zatvorskom eksperimentu*

Zimbardo (1971) je proveo svoj eksperiment u Stanfordskom zatvoru koji je ozloglašen zbog svojeg napadnog prikaza agresije u deindividuiziranim situacijama. Zimbardo je napravio lažno zatvorsko okruženje u podrumu zgrade psihologije na Stanfordskom sveučilištu, te u njega smjestio posebno izabrane ljude koji nisu imali abnormalne crte ličnosti (narcisoidne, autoritarne, antisocijalne, itd.). Planirani dvotjedni eksperiment završio je nakon samo šest dana zbog sadističkog tretmana stražara prema zatvorenicima. Nekoliko elemenata pridonijelo je deindividuaciji i stražara i zatvorenika. Zatvorenici su odjeveni slično, imali su kute i kape na glavama, te su dobili identifikacijski broj umjesto imena. Stražari su također dobili uniforme i sunčane naočale kako bi sakrili oči. Odjeća zatvorenika i stražara dovela je do obostrane anonimnosti u kojoj je do izražaja dolazila samo uloga koju su igrali. Osim toga, stražari su imali dodatni element difuzije odgovornosti koji im je dao priliku da se oslobode osobne odgovornosti i tu odgovornost pripišu višoj sili. Nekoliko stražara komentiralo je da su svi vjerovali da bi ih netko drugi zaustavio ukoliko zaista pretjeraju, pa su nastavili sa svojim ponašanjem. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Deindividuation>)

2.1.3. *Primjeri iz stvarnog života*

Deindividuacija se često javlja kod policijskih službenika, u vojsci, u kultovima, sportskim timovima... Svi od navedenih primjera skupine su u kojima je povezanost jaka, a uniformnost ohrabrivana, te je naglašena dobrobit skupine iznad dobrobiti pojedinca. U nekim slučajevima, iako ne u svim, ove skupine su sklonije deindividuaciji i upuštanju u negativna ponašanja. (<http://en.wikipedia.org/wiki/Deindividuation>)

Istraživanja su pokazala da deindividuacija izaziva polarizirane, krajnje oblike ponašanja. Osim društveno nepoželjnog, agresivnog ponašanja može ponekad potaknuti poželjno, prosocijalno ponašanje; snažne izraze veselja, potpore, ljubavi i brige za druge. Koja će se vrsta polariziranog doživljaja i ponašanja javiti ovisi o specifičnim uvjetima deindividuacije, a osobito o prevladavajućim težnjama i reakcijama nazočnih osoba (Petz, 2005).

2.2. Utjecaj uloga

Uloga je sklop svojstvenih oblika ponašanja, doživljavanja i djelovanja koji se očekuje od osobe i koji osoba ostvaruje na određenom položaju u socijalnoj strukturi. Očekivani oblici ponašanja, prikladni za neku ulogu, zasnivaju se na društvenim normama i mogu biti

propisani ili samo predviđeni kao prikladni u određenoj situaciji. Širina određenja pojma uloge odgovara raznolikosti i mnoštvu njezinih pojavnih oblika. Neke od uloga su trajne, a neke privremene, neke su određene naslijeđem, dok su neke stečene. Uloge su uzajamno povezane u sustave uloga, obično su recipročne i komplementarne (npr. majka i otac), što olakšava učenje uloga. Svaki pojedinac ima više uloga uz koje se ponekad vežu različita ili nespojiva očekivanja što može dovesti do konflikta uloge (Petz, 2005).

Važan psihološki učinak preuzimanja uloge je taj da se individualni identitet zamjenjuje grupnim identitetom ili ulogom grupe, a to osobi pruža anonimnost. To može dovesti do deindividuacije, te slabljenja socijalnih i moralnih ograničenja ponašanja. (Pennington, 2004).

U Zimbardovom (1971) eksperimentu zatvorenici i stražari brzo su preuzeli stereotipno ponašanje povezano s tim ulogama očitujući značajke ličnosti i ponašanje koje im je inače strano. Zatvorenici su sami sebe negativno vrednovali, postali su vrlo pasivni i pričali su kako ozlijediti stražare. Stražari su postali vrlo agresivni i sadistički, vršili su potpunu kontrolu nad zatvorenicima tako da su čak i odlazak na zahod učinili povlasticom, a ne pravom. Učinci takvog ponašanja bili su takvi da je pet zatvorenika moralo biti pušteno ubog depresije, plakanja i jake tjeskobe. Kad je eksperiment završen, zatvorenici su doživjeli veliko olakšanje, a stražari su bili nesretni jer im je godio osjećaj moći. Ovo istraživanje jasan je pokazatelj kako uloga može preuzeti osobu i potisnuti osobne i etičke norme na drugo mjesto (Pennington, 2004).

2.3. Lucifer efekt

Zlo može biti definirano kao namjerno ponašanje ili izazivanje drugih da se ponašaju na način koji ponižava, dehumanizira, šteti, uništava ili ubija nedužne ljude. Ova definicija usmjerena na ponašanje drži individue ili grupu odgovornima za namjerne, motivirane akcije koje imaju negativne posljedice za druge ljude. Definicija isključuje slučajne i nenamjerne štetne ishode, kao i šire oblike institucionalnog zla, kao što je siromaštvo ili uništavanje okoliša zbog korporativne pohlepe. Međutim, uključuje korporativne oblike nepravde kao što je reklamiranje i prodavanje proizvoda za koje se zna da uzrokuju razne bolesti. Definicija se ne odnosi samo na najbližeg izvršitelja agresivnih radnji nego obuhvaća udaljene autoritete čije je naredbe ili planove izvršio netko drugi. To uključuje vojne zapovjednike i nacionalne vođe kao što su Hitler, Staljin i drugi koje je povijest identificirala kao tirane za sudjelovanje u ubijanju milijuna nedužnih ljudi (Miller, 2004).

Lucifer efekt opisuje trenutak u vremenu kada obična, normalna osoba prvi put prelazi granicu između dobra i zla kako bi počinio zlu akciju. To predstavlja transformaciju ljudskog karaktera koja ima značajne posljedice. Za takve transformacije je vjerojatnije da će se dogoditi u novim okolnostima, u situacijama gdje su socijalne situacijske sile dovoljno jake da preplave ili privremeno ukinu osobne osjećaje morala, suosjećanja, odnosno osjećaj za pravdu i poštenje. (<http://www.lucifereffect.com/lucifer.htm>)

Lucifer je Bogu bio omiljeni anđeo, nazivan još i "Svjetlonoša". Njegov grijeh, te razlog njegove transformacije u vruga, proizlazi iz njegove zavisti čovjeku i neposlušnosti Bogu. Lucifer je zamjerao Bogu izdavanje zapovijedi da se svi anđeli trebaju klanjati božjoj slici u novostvorenom Adamu i odbio je to činiti. Lucifer je izopćen u pakao gdje se nakon pada iz božje milosti transformirao u sotonu, vruga. Paradoksalna je činjenica da je pakao stvorio upravo Bog.

Dakle, Lucifer efekt predstavlja najekstremniju zamislivu transformaciju od anđela u vruga, no vidljiv je i kod običnih, čak i dobrih ljudi koji se uključe u loša djela. (<http://www.lucifereffect.com/lucifer.htm>)

3. ETIČKE DILEME

McGovern i sur. (1991; prema Ratus, 2000) objašnjavaju da psiholozi slijede mnoge etičke standarde kojima je namjera promicati dostojanstvo pojedinca, snažiti ljudsku dobrobit i održati znanstveno poštenje.

Američka psihološka udruga (1992; prema Ratus, 2000) tvrdi da standardi također jamče da psiholozi neće upotrebljavati istraživačke metode ili postupke koji su štetni za sudionike u istraživanju ili za klijente.

3.1. Obaviješteni pristanak

Prema etičkim smjernicama Britanskog psihološkog društva, prije sudjelovanja u psihološkim ispitivanjima, sudionici trebaju biti informirani o ciljevima istraživanja i bilo kojim aspektima koji bi mogli utjecati na njihovu odluku. Osim toga, sudionicima bi trebali biti objašnjeni svi aspekti o kojima se raspituju.

Ekspertori bi također trebali: Ako je moguće da će sudionicima nauditi, da će se osjećati nelagodno ili imati neke druge negativne posljedice, istraživač mora dobiti odobrenje nezavisnih savjetnika, obavijestiti sudionike i dobiti obaviješteni pristanak svakog sudionika.

U Zimbardovom (1971) eksperimentu u Stanfordskom zatvoru sudionici su potpisali obaviješteni pristanak koji je glasio:

Ja razumijem da će sudjelovanje u istraživanju uključivati gubitak privatnosti, da će se od mene očekivati da sudjelujem neprekidno za vrijeme trajanja eksperimenta, da ću biti oslobođen sudjelovanja samo iz zdravstvenih razloga koje relevantnima smatraju medicinski savjetnici ili dr. Philip Zimbardo, glavni istraživač u eksperimentu, i da se od mene očekuje da ću slijediti upute članova osoblja studije ili drugih sudionika u istraživačkom projektu.

Ipak, oni nisu bili obaviješteni da će ih uhititi policija iz Palo Alta i da će ih u "zatvor" odvesti policijski auto s upaljenim sirenama.

3.2.Obmana

Prema smjernicama Britanskog psihološkog društva "uskraćivanje informacija ili zavaravanje sudionika je neprihvatljivo ako je vjerojatno da će se sudionici protiviti ili pokazivati nemir i nakon što su im objašnjeni razlozi obmane". Ipak, bilo bi nemoguće istraživati mnoge psihološke procese bez korištenja obmane, zato psiholozi imaju odgovornost da:

- a) druge procedure osim prikrivanja ili obmane nisu dostupne;
- b) sudionici dobiju dovoljno informacija u najranijoj fazi; i
- c) se savjetuju za odgovarajući način na koji će zadržavanje informacija ili obmana biti izvršeni.

3.3.Posteksperimentalni intervju

Ako su sudionici svjesni da su sudjelovali u eksperimentu tada bi trebali proći posteksperimentalni intervju. On služi informiranju sudionika o prirodi istraživanja i očekivanim rezultatima. Prema Aronson (1988), eksperimentator bi trebao osigurati da sudionici napuste eksperiment u jednakom duševnom stanju u kojem su i ušli. Ponekad eksperiment može izazvati efekte koji se verbalno ne mogu negirati pa je potrebna aktivna intervencija.

Posteksperimentalni intervju u Zimbardovom zatvorskom eksperimentu

U ovom istraživanju sudionici su imali grupni i individualni posteksperimentalni intervju. Sudionici su također dobili upitnike nekoliko tjedana nakon eksperimenta, nekoliko mjeseci nakon eksperimenta i u godišnjim intervalima. Većina se također sastala s eksperimentatorima kako bi razgovarali o njihovim reakcijama. Zimbardo je zaključio da je patnja bila ograničena na eksperiment i nije se prolongirala nakon njega.

3.4.Pravo odustanka

Na početku eksperimenta sudionicima treba biti jasno da imaju pravo odustati od sudjelovanja u istraživanju u bilo koje vrijeme. Informiranje sudionika o pravu odustanka obično je dio standardizirane upute za sudionike. Pravo odustanka postoji bez obzira na bilo kakve novčane naknade, čak i ako se povuku sudionici bi trebali biti isplaćeni. Sudionik također ima pravo odustati retrospektivno, a u tom slučaju njihovi podaci, uključujući i snimke bi trebali biti uništeni.

Pravo odustanka u Zimbardovom zatvorskom eksperimentu

To pravo bilo je nakratko uskraćeno jednom od sudionika: Zatvorenik 8612 počeo je pokazivati znakove akutnog stresa 36 sati od početka eksperimenta - neorganizirano mišljenje, nekontroliran plač i bijes. Unatoč svemu tome eksperimentatori su mislili da ih pokušava prevariti, te ga je stručni savjetnik pokušao uvjeriti da ostane zadirkivajući ga i nudeći mu da bude uhoda. On je vjerovao da ne može odustati od eksperimenta i počeo vrištati, psovati, te se činio van kontrole. Tek onda su eksperimentatori bili uvjereni da on doista pati i da ga moraju pustiti.

3.5.Zaštita sudionika

Prema smjernicama Britanskog psihološkog društva primarna odgovornost istražitelja je zaštita sudionika od fizičke i psihičke štete. Bilo koji rizik ne bi trebao biti veći od onoga koji se susreće u svakodnevnom životu. Ako je rizik veći tada istraživač treba tražiti odobrenje nezavisnih savjetnika (onih koji neće imati nikakvu korist od eksperimenta, novčanu ili profesionalnu), obavijestiti sudionike i dobiti obaviješteni pristanak. Sudionike bi također trebalo ispitati o faktorima u postupku koji bi mogli stvoriti rizik, kao što je već postojeće zdravstveno stanje. Ovom načelu je cilj dodatno zaštititi sudionike, uz ostale smjernice. (<http://alevelpsychology.co.uk/social-psychology/social-influence/ethical-issues-in-social-influence-research.html>)

4. ZAKLJUČAK

Zimbardo je sa svojim suradnicima 1971. godine proveo eksperiment u kojem je simulirao zatvorsku situaciju i atmosferu. Htio je promatrati kakav utjecaj ima anonimnost i podjela odgovornosti na psihološki zdrave pojedince.

Planirani dvotjedni eksperiment završio je nakon samo šest dana zbog depresije i tjeskobe potlačene grupe zatvorenika, te nasilnog i sadističkog ponašanja grupe koja je imala moć - stražara.

U tijeku eksperimenta bila je vidljiva oslabljena kontrola ponašanja i briga o normativnim standardima kao rezultat deindividuacije. Sudionici su u šest dana preuzeli uloge koje su im dodjeljene po slučaju. I zatvorenici i stražari preuzeli su stereotipno ponašanje povezano s tim ulogama. Igrajući te uloge očitovali su osobine ličnosti i ponašanje koje im je inače bilo strano. To se naziva Lucifer efekt.

Etičnost ovog eksperimenta i dalje ostaje sporna, jer su u procesu eksperimenta ispitanicima uskraćena neka od osnovnih ljudskih prava.

LITERATURA

- Miller, A.G. (2004). *The Social Psychology of Good and Evil*. New York: The Guilford Press.
- Pennington, D.C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Petz, B. (ur.) (2005). *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Rathus, S.A. (2000). *Temelji psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zimbardo, P.G. (1971). *The Stanford Prison Experiment: A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment*, prihvaćeno 2. rujna 2009, <http://www.prisonexp.org/>
- Zimbardo, P.G. (2007). *The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil*, prihvaćeno 9. rujna 2009, <http://www.lucifereffect.com/lucifer.htm>
- Walsh, K. (2008). *Ethical Issues in Social Influence Research*, prihvaćeno 9. rujna 2009, <http://alevelpsychology.co.uk/social-psychology/social-influence/ethical-issues-in-social-influence-research.html>
- Wikipedia (2009). *Deindividuation*, prihvaćeno 5. rujna 2009, <http://en.wikipedia.org/wiki/Deindividuation>